

8. СССР в войнах XX века. Статистическое исследование / Под ред. Г.Ф. Кривошеева. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 608 с.

9. Крылов Н.И. Не померкнет никогда. 2-е изд. – М.: Воениздат, 1984. – 558 с.

10. 73 героических дня. Хроника обороны Одессы в 1941 году. – Одесса: Маяк, 1978. – 336 с.

11. Боевой устав бронетанковых и механизированных войск Красной Армии. Часть I (Танк, танковый взвод, танковая рота). – М.: Воениздат, 1944. – 208 с.

12. Танк в бою. – М.: Воениздат, 1946. – 229 с.

13. România în anii celui de al doilea război mondial. 3 vol. – Buc., 1989.

14. Строительство и боевое применение советских танковых войск в годы Великой Отечественной войны. – М.: Воениздат, 1979. – 414 с.

Овчаренко Н.В. Использование танков при обороне (осаде) Одессы в 1941 г.

В статье рассмотрены вопросы использования танков защитниками Одессы и румынскими войсками в 1941 году, исследован порядок и эффективность их боевого использования, количественные и качественные характеристики танков воюющих сторон.

Ключевые слова: танки, оборона, бронетрактор, Одесса, пушка.

Ovcharenko M.V. The use of tanks in the defense (siege) of Odessa in 1941

The paper considers the use of tanks defenders of Odessa and Romanian troops in 1941, shows the quantitative and qualitative characteristics of the tanks of the warring parties, as well as the procedure and the effectiveness of their combat use.

Key words: tanks, defense, bronetractor, Odessa, gun.

21.03.2012 р.

УДК 94(477): 726: 2 – 523.4

Ю.А. Шишкіна

ТРОЇЦЬКИЙ СОБОР У ГЛУХОВІ НАПЕРЕДОДНІ РУЙНАЦІЇ

У статті розглядаються проблеми будівництва, руйнації та відновлення Троїцького собору у м. Глухові Сумської обл. Особлива увага приділяється аналізу проекту консервації пам'ятки, зробленому у 1959 р.

Ключові слова: Троїцький собор, Гетьманщина, А. Квасов, архітектурний стиль, реставрація.

На етапі сучасного історичного розвитку Української держави постає необхідність у перегляді своєї політичної, історичної та культурної минувшини й чіткого визначення того, що ми набули, а що втратили, і яке значення все це має для нашого подальшого розвитку.

Вивчаючи історію Північного Лівобережжя, науковці дедалі частіше звертаються до втрачених в радянські часи об'єктів історико-культурної та архітектурної спадщини цього регіону. Троїцьким собором, що знаходився у м. Глухові, цікавилось не

одне покоління істориків та краєзнавців. Свідченням цього є роботи В.Г. Пуцка [1], В.Д. Віроцького, А.А. Карнабиди, В.Г. Киркевича [2], В.В. Вечерського [3] та ін. В цілому ці дослідження мали історико-описовий характер. В. Вечерський більш детально зупинився на характеристиці архітектурного стилю та елементів втраченого храму. Автор же ставить за мету на підставі аналізу документів, які введені до наукового обігу вперше, охарактеризувати стан пам'ятки напередодні руйнації у 1962 р. та показати безпідставність та недоцільність її знищення.

Глухівський Троїцький собор посідає унікальне місце в історії архітектури України завдяки своїм високим мистецьким якостям та надзвичайній історії будівництва, сповненій трагічних подій, до яких були причетні найвидатніші українські архітектори XVIII ст.

Договір на будівництво мурованого Троїцького собору, замість дерев'яного, укладено у 1720 р.: «Должина той церкви межі стен 15 сажен (...) Вышина от фундаменту до свода сажен 9. А чертеж и пропорцию, як соизволит пан гетман» [3, 281]. Після смерті Івана Скоропадського будівництво припинилось. Фундаменти спромоглися закласти лише через 10 років. У доношенні А. Квасова в Малоросійську колегію у 1765 р. зазначалось, що будівництво розпочалося у 1729 р. за гетьмана Д. Апостола. Церква частково була збудована «в длину 16 1/3 саженой, шириной 11 1/3 саженой, вышиной делано до кровли 7 2/3 саженой» [4, 136]. Імператриця Анна Іоанівна дозволила витратити на будівництво 1000 руб. із місцевих прибутків, проте згодом виявилось, що за її указом 1740 р. майже половину цих грошей використали на реставрацію сусідньої Миколаївської церкви й дзвіниці при ній [1, 122]. У 1746 р. були викладені стіни висотою не більше 2 м, але зроблено це було некваліфіковано, неякісно, без нагляду архітектора, про що засвідчував у своєму рапорті Сенату гезель (помічник архітектора) Іван Мергасов, спеціально відряджений з Москви до Глухова [5, 16].

Через брак коштів та спустошливу пожежу 1748 р. будівництво знову було призупинене. В подальшому упродовж майже 20 років лише збиралися гроші та купувалися матеріали. Тільки у 1759 р. виклали стіни на всю висоту, проте будівля так і не була покрита дахом. Стіни та стовпи не були захищені від вітру та вологи і поступово руйнувалися [6, 2].

У другій половині XVIII ст. у зв'язку із інтенсивною розбудовою Глухова як гетьманської резиденції виникла необхідність і в добудові Троїцького собору. Роботи, відновлені у 1765 р., відбувалися під керівництвом відомого архітектора А. Квасова, який у 1763 р. приїхав до міста, уклавши на 8 років угоду з гетьманом К. Розумовським [1, 123]. Квасов розробив систему кріплення існуючих стін та цегляної кладки. Він запропонував поставити

Південний фасад Троїцького собору. Перспективний вид. 1959 р.

додаткові стовпи-устої під зведення центрального барабану і куполу біля існуючих старих стовпів. «Надо было ту церковь совершенно каменеем о трех верхах достроить и всю, как внутри, штукатуркою где должно быть рясною алебастровою работою, так и вне перед дверьми балдажины такою же структурною работою украсить и всю внутри потинковать и так все устроить должен (мастер) как план архитектора Квасова велит» [5, 21].

Автори історичної довідки до «Проекту консервації пам'ятки архітектури XVIII ст. Троїцького собору в м. Глухові Сумської обл.» (1959 р.), посилаючись на фонди Центрального державного історичного архіву м. Києва, зазначають, що на вимогу генерал-губернатора Малоросії П.О. Румянцева-Задунайського в західній частині церкви була збудована дзвіниця, хоча А. Квасов був категорично проти такої ідеї і майже два роки відмовлявся, попереджаючи Малоросійську колегію, що на «существующих основаниях» побудувати дзвіницю неможливо, адже стіни не витримають такого навантаження і впадуть. Проте Квасова, незважаючи на його попередження, змусили втілити задум генерал-губернатора. «...Здание было уже в таком окончании, что над церковью и кровля везде со стропилами была и по них досками обшивкою отделано, осталось только по той дощатой кровле железом покрыть и на колокольню шпиг поднят на земли, отделкою готов уже был... Едва были закончены в 1772 г. церковь и колокольня, как последняя рухнула. Это случилось в конце 1772 г. или в январе 1773 г.» [6, 3] (кандидат архітектури В Вечерський датує це подію 1759 р.) [3, 281]. При падінні дзвіниця зруйнувала кут церкви, що спричинило появу тріщин на стінах та конструкціях храму. Вся провина за недолугість при будівництві була покладена на А. Квасова. Останній на вимогу Мещерського написав 23 грудня 1773 р. розширену пояснювальну записку та мав розмову особисто

Вхід південного фасаду Троїцького собору. 1959 р.

з Румянцевим. Генерал-губернатор рекомендував Мещерському під час відбудови храму запросити і інших архітекторів на консиліум.

У 1779 р. розпочалися відновлювальні роботи. У 1781 р., коли вже тинькували стіни храму та проводили оздоблювальні роботи, архітектор занедужав. Нагляд за будівництвом був покладений на Ф. Савича [6, 4]. На думку В. Пуцка, А. Квасов вже наприкінці 1772 р. не міг виконувати свої обов'язки через хворобу [1, 124].

Фатальна для Глухова пожежа 1784 р. пошкодила бані майже завершеного собору. У 1791 р. Катерина II надала на відбудову храму 10000 крб. і водночас розпорядилася розібрати погорілі муровані Михайлівську і Успенську монастирську церкви на цеглу, щоб «употребить материалы в пользу собора». У 1799 р. було закінчене внутрішнє оздоблення двох приділів Троїцького собору: північного – в честь архангела Михаїла, та південного – в честь пророка Іллі [7, 277]. Роботи по оздобленню інтер'єрів повністю були закінчені у 1805 р. Отже, будівництво розтяглося майже на 85 років.

Троїцький собор простояв на Радному майдані Глухова до середини ХХ ст. На жаль, в роки Великої Вітчизняної війни він частково постраждав від бомбардування. Відомо, що у 1959 р. приміщення храму орендувала організація, яка займалася будівництвом та ремонтом доріг [6, 16].

У лютому того ж року науково-дослідним та проектним сектором Республіканських спеціальних науково-реставраційних виробничих майстерень Державного комітету Ради Міністрів УРСР у справах будівництва був зроблений проект консервації пам'ятки архітектури XVIII ст. У загальній технічній характеристиці храму станом на 1959 р. зазначалося, що будівля собору двохярусна, шестистовпна, трьокупольна, трьохаксидна. Довготривале будівництво відбулося найого архітектурних формах. Розпочате в епоху пізнього бароко, воно закінчилось вже в

Капітель колони великого центрального барабану. 1959 р.

епоху класицизму. Вплив останнього позначився в оформленні північного, південного та західного входів, на формі куполів та капітелях колонок, розташованих на центральному барабані. За структурою плану і деякими рисами об'ємно-просторового рішення Троїцький собор наближався до Межигірського Спаського собору (особливо його план та оформлення барабану купола). Він також був схожий на збудований І. Скоропадським собор Гамаліївського монастиря, проте з великим впливом традиційного для української архітектури хрестово-купольного типу храму. Це позначилось в піднятті об'єму трансепту до рівня центрального нефу, який значно вищий бокових нефів. Завдяки цьому церква вийшла начебто двоповерховою чи двоярусною. Собор тринефний у плані, у східній частині завершений трьома апсидами (середня – напівциркулярна, бокові – у вигляді закруглених прямих кутів). Перший ярус прямокутної форми мав 11 віконних отворів, декорованих архівольтами із замковими каменями. Західний та південний входи були оформлені портиками, які завершувалися напівзруйнованими аттиками. Під портиками знаходилися великі вікна з напівциркулярними перемичками. Вони обрамлялися гладкими наличниками з замковими каменями. Над вікнами розташовувалися трикутні сандрики. У віконних отворах знаходилися частково зруйновані металеві решітки.

План другого ярусу мав форму хреста. 11 віконних отворів зі вставленими металевими решітками були обрамлені наличниками прямокутної форми, які досягали карнизу, розкрепованого над наличниками.

Площина стін собору прикрашалася пілястрами, кути декорувалися здвоєними пілястрами. Виступ середньої апсиди також прикрашався пілястрами та увінчувався з трьох сторін аттиками напівциркулярної форми. Отвори в аттиках були закладені цеглою. Тиньківка стін, викладених цеглою червоного кольору, частково була втрачена.

Над средохрест'ям, на перекинутих між чотирма стовпами арках, розташовувався восьмикутний барабан, який ніс восьмигранний купол. Дві гілки трансепту і західна гілка храму були перекриті двоскатними дахами, над західною гілкою вкомпановувався сферичний купол (назовні було видно тільки його невеличку частину). Четверта гілка хреста, середня апсида, покривалася напівсферичним куполом із ліхтарем над ним. Торці трансепта і західна частина собору увінчувалися трикутними фронтонами. Купол над апсидою, як і купол над східною частиною храму, завершувався ліхтарем. Зовні на гранях середнього підкупольного барабану знаходилися пучки коринфських колон. Між ними розташовувалися віконні отвори з напівциркулярним завершенням, обрамлені наличниками із замковими каменями.

Купол завершувався восьмигранним ліхтарем, також прикрашеним колонками. Напівциркулярні віконні отвори ліхтаря чергувалися з плоскими нішами. Ліхтар перекривався напівсферичним куполом. Покрівля собору була металевною, але сильно ушкодженою. Частина даху з північної сторони взагалі була зруйнованою. Всередині середня частина храму перекривалася зімкнутими зводами. Бокові нефи, які мали меншу висоту, ніж центральний об'єм, перекривалися плоским перекриттям по дерев'яним балкам.

Оглянувши зовнішні архітектурно-конструктивні елементи пам'ятки, спеціалісти зазначили відсутність загрозливих осадкових явищ. Цегляна відмостка потребувала часткової заміни, як і стіни в місцях вибоїн і вивітрювання. Особливо постраждали карнизи. Збереженість тиньківки складала 20%. Дах потребував заміни дерев'яних конструкцій на 100%, глави і восьмерики збереглися на 50%, зовнішнє декоративне убранство (напівколонки, сандрики, наличники) необхідно було відновити, замінивши зруйновані та вивітрені деталі [6, 5-6].

У результатах огляду внутрішніх конструкцій і декоративних елементів Троїцького собору наголошувалось на повну втрату ліпних та скульптурних прикрас, відсутність підлоги, часткову збереженість тиньківки, заміну дверей та вікон, відновлення карнизів, сходів тощо. Предметів прикладного мистецтва виявлено не було. Живопис кінця XIX – початку XX ст., збережений на 20%, особливої цінності на той момент вже не становив.

Із загального висновку слідувало, що собор потребував негайного відновлення. Враховуючи

Фрагмент інтер'єру Троїцького собору.
Центральний купол. 1959 р.

повну відсутність даху, було рекомендовано спочатку виготовити проектно-кошторисну документацію на консервацію, а потім і на реставрацію пам'ятки [6, 6].

Проект будівельно-консерваційних робіт Троїцького собору був виконаний у відповідності до завдання обласного відділу у справах будівництва та архітектури та погоджений із Держінспекцією архбудконтролю УРСР на підставі виконаних архітектурних замірів, акту технічного стану та дефектного акту. Проектом передбачалося виконати першочергові ремонтно-реставраційні роботи, зокрема відновити дах за первісною формою, замінити покрівлю та водостоки, зруйновані дерев'яні конструкції, стропила.

Другою чергою робіт планувалося відреставрувати фасади та інтер'єри, завершити ремонт куполів. «Купола покриваються кровельною сталлю в шашку, остальня часть крыши покривається кровельною сталлю обычными картинами. Плоскость восьмериков, карнизы и тяжи покриваються кровельною сталлю, а затем окрашиваются в зеленый цвет» [6, 17].

Однакніскладнадоля,німистецьканеповторність собору, ні готовий проект реставраційних робіт не зупинили глухівське міське і сумське обласне керівництво. У 1962 році, виконуючи злочинні кремлівські настанови, на стінах собору намалювали великі тріщини, зафотографували їх, щоб довести «аварійність» будівлі. Пам'ятку архітектури республіканського значення, яка була занесена до державного реєстру під № 6, довго з великими

труднощами висаджували у повітря вибухівкою. На підмурах собору, на давніх похованнях спорудили автовокзал «в интересах трудящихся» [3, 283].

Посилання

1. Пуцко В.Г. Маловідома споруда А.Квасова в Україні / В.Г. Пуцко // Архітектурна спадщина України. [Вип. 3]. [Част. 1]: Питання історіографії та джерелознавства української архітектури [За ред.. В.Тимофієнка]. – К.: Українознавство, 1996. – С. 121-130.
2. Віроцький В.Д., Карнабіда А.А., Киркевич В.Г. Монастирі та храми землі Сівєрської. – Київ: «Техніка», 1999. – 307 с.
3. Вечерський В.В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К.:НДІТІАМ, 2002. – 591 с.
4. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 54, оп. 3, спр. 5206, 136 арк.
5. Державний архів Харківської області, ф. 7, оп. 1, спр. 1752, 35 арк.
6. Проект консервації пам'ятки архітектури XVIII ст. Троїцького собору у м. Глухові Сумської обл. [Рукопис], 1959. – 29 с.
7. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. [Кн. VII]. – Чернигов, 1873. – 326 с.

Шишкина Ю.А. Троицкий собор в Глухове накануне разрушения

В статье рассматриваются проблемы строительства, разрушения и восстановления Троицкого собора в г. Глухове Сумской обл. Особенное внимание уделено анализу проекта консервации памятника, сделанного в 1959 г.

Ключевые слова: Троицкий собор, Гетманщина, А. Квасов, архитектурный стиль, реставрация.

Shyshkina Yu.A. Holy Trinity Cathedral in Hlukhiv before its ruin

The paper reviews problems of building, ruin and renovation of Holy Trinity Cathedral in Hlukhiv Sumy region. Special attention is considered to analysis of conservation project of the monument, which was made in 1959.

Key words: Holy Trinity Cathedral, Hetmanshchina, A. Kvasov, architecture style, restoration.

15.04.2012 р.